

Tragikus nyomdászorsók, megsemmisült nyomdák. A nemzeti könyvtár irattárában fellelt adatok a magyarországi nyomdákat ért 1944–1945-ös háborús pusztításokról. Az Országos Széchényi Könyvtár Régi Magyarországi Nyomatványok Bibliográfiai Szerkesztősége a közelmúltban arra vállalkozott, hogy a Kárpát-medence területén 1473 és 1948 között működő nyomdák, nyomdászok és nyomdahelyek adatait számítógépes adatbázisban összegyűjtse. A nemzeti könyvtári alapfeladat ellátását segítő nyomdász-adatbázis, a *Clavis typographorum regionis Carpathicae*¹ (CTRC) miközben segítheti a hiányos impresszumú kiadványok azonosítását és annak eldöntését, hogy az adott dokumentum beletartozik-e a magyar retrospektív nemzeti bibliográfia gyűjtőkörébe, ugyanakkor igen hasznos segédlete lehet a hazai nyomdák, könyvkiadók és könyvkereskedők tevékenységének alaposabb feltárásához és megismeréséhez.

A munka jelenlegi szakaszában az adatok összegyűjtése és az adatbázisban való regisztrálása folyik. A nyomdák adatainak kigyűjtése elsődlegesen a kétszáz éves nemzeti könyvtárban megőrződött irattári források, valamint a könyvtár működése során keletkezett könyvtártörténeti dokumentumok, másodlagosan a már publikált szakmonográfiák, helytörténeti adattárak, bibliográfiák alapján történik. Következő munkafázis a már kigyűjtött adatok gondos és szakszerű vizsgálatát kívánja meg, amelynek eredményeként a nyomdákról pontos ismeretünk lesz. Ily módon térben és időben nyomon követhető az egyes nyomdaműhelyek egymás közti kapcsolata, a nyomdák élén bekövetkező tulajdonosváltások, valamint a nyomdászok vándorlásainak minden egyes állomása.

Az Országos Széchényi Könyvtár nyomda-adatbázisának munkálatai kapcsán a nemzeti könyvtár irattárában találtam rá a következőkben ismertetendő irat-együttesre.²

1947. február 4-én az Országos Széchényi Könyvtár akkor hivatalban lévő főigazgatója, Tolnai Gábor az alábbi hivatalos megkeresést intézte számos vidéki polgármesteri hivatalnak, községi előljárósnak:

„56/1947

Tárgya: Elsőfokú iparhatóságok megkeresése nyomdavállalatok adatai tbn.

A Polgármesteri Hivatalnak,
A Községi Előljárósnak,

.....

A tudományos célokra szolgáló kötelespéldányszolgáltatást szabályozó 1929: XI. tc.-re hivatkozva megkeresem a Hivatalt, mint elsőfokú iparhatóságot, szíveskedjék értesíteni, hogy az iparhatósága területéről Törzskönyvünkben nyilvántartott

.....

nyomdavállalatok léteznek e.

Nevezett nyomtatók a hivatkozott törvényben meghatározott kötelezettségüknek a felszabadulás óta nem tesznek eleget. Sem a kötelespéldányokat, sem az esetleges

¹ A nyomda-adatbázis részletes ismertetését lásd BÁNYI Szilvia: *Clavis typographorum regionis Carpathicae 1473–1948*. In: *Fata libelli. Tanulmányok Borsa Gedeon 80. születésnapja tiszteletére*. Szerk. P. VÁSÁRHELYI Judit. Bp. 2003. 150–157.

² Országos Széchényi Könyvtár, Irattár (= OSzK It) 56/1947.

jelentéseket nem terjesztik be a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárához.

Kérem szíveskedjék e nyomdavállalatok sorsára, működésükre, megszűnésükre, az üzemek esetleges megsemmisülésére, a tulajdonos- vagy felelős üzemvezető-változásra, vagy a szünetelésre vonatkozó részletes adatokat lehetőleg postafordultával tudomásomra hozni.

Budapest, 1947. február 4-én.

Az Országos Széchényi-Könyvtár
főigazgatója.³

Az intézkedésre azért került sor, mert a második világháború végétől kezdődően nagyszámú nyomdából nem érkeztek be a köteles példányok. Sőt a nyomdák a törvényi előírásnak megfelelően kötelező nemleges választ sem küldték meg a nemzeti könyvtárnak.

„Számos vidéki nyomdavállalat sorsáról, létezéséről nem tudunk. Ezek a nyomtatók a felszabadulás óta felszólításainkra, körleveleinkre nem válaszoltak. Ezért megkereséssel fordultunk az illetékes elsőfokú iparhatóságokhoz a szóbanforgó nyomdavállalatok fennállásával, az esetleges bekövetkezett változásokkal kapcsolatos adatok jelentése tbn.”⁴

Az Országos Széchényi Könyvtárnak, mint a nemzeti emlékezet őrzőjének alapítása óta egyik legfőbb feladata a magyar vonatkozású sajtótermékek összegyűjtése, a jövő nemzedékek számára való megőrzése. Az alapító, Széchényi Ferenc akarata szerint is törekedni kell a hungarika minél teljesebb számban történő gyűjtésére. Ezért a királyi jóváhagyással megerősített alapítólevelének 2. pontja már rendelkezett az általa alapított nemzeti könyvtár számára biztosítandó köteles példányra való joggal.⁵ Sőt a kancellária 1802. december 28-án rendeleti úton intézkedett, hogy a beszolgáltatandó példányok közül egy további tudományos példányt⁶ az új nemzeti könyvtár kapjon meg.⁷ 1804-ben a helytartótanács rendelete fogalmazta meg az azóta is folyamatosan érvényesülő elvet, amely szerint a nyomda felelősége a köteles példányok beszolgáltatása.⁸

A nemzeti könyvtár állományának gyarapodása szempontjából a köteles példányok beszolgáltatása az egyik legfontosabb forrás. Jelentősége felbecsülhetetlen, ugyanis Magyarország kultúrájának, történetének pontos megismerésére csak a beküldött és megőrzött köteles példányok által nyílik lehetőség. A köteles példányok kitüntetett szerepét felismerve a korabeli kulturális kormányzat az 1929. évi 11. törvény 32. §-ban szabályozta, hogy az Országos Széchényi Könyvtár mellett még másik három nagy országos könyvtár: Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, Magyar Tudományos

³ A dokumentumokat, korabeli helyesírásukat tükrözve adom közre, csupán a gépelési hibákból adódó elütéseket javítottam.

OSzK It 56/1947 Fogalmazvány.

⁴ OSzK It 56/1947 Pro domo az iratcsomót összefogó pallium borítójának külső felén, alul olvasható.

⁵ BERLÁSZ Jenő: *Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802–1867*. Bp. 1981. 46.

⁶ TÓTH András: *A kötelespéldányszolgáltatás története Magyarországon*. Bp. 1964. 4.

Magyarországon ellentétben az európai hagyománnyal a cenzurális-privilegiális (kiadói tulajdont igazoló) példányok mellett azoktól teljesen külön úton fejlődött ki a tudományos célokat szolgáló köteles példány típusa.

⁷ TÓTH: *i. m.* 13.

⁸ TÓTH: *i. m.* 14.

Akadémia Könyvtára, valamint az Országgyűlés Könyvtára is tudományos célokra köteles példányt kapjon.⁹ Továbbá kimondta, hogy „a be nem szolgáltatott kötelezpéldányokért” a nyomdát és a kiadót egyetemleges felelősség terheli.¹⁰

1897. évi 41. törvénycikk az első olyan jogszabály, amely a köteles példány beszolgáltatásának minden részletét rendezte. Végrehajtása ügyében a vallás- és közoktatási, valamint az igazságügyi miniszter által 1898. évi 5720. szám alatt kiadott rendelet kötelezte a közigazgatási hatóságokat, hogy küldjenek jelentést az Országos Széchényi Könyvtárnak a területükön működő nyomdákról. A nemzeti könyvtár a jelentések alapján a nyomdákról nyilvántartást vezetett. Ez volt az ún. nyomdai „Törzskönyv,” amelyben külön kötetekben vezették a főváros, Budapest, illetve a vidéki városok nyomdáinak adatait a nyomdahelyek betürendjében.¹¹ A regisztrált adatokat az Országos Széchényi Könyvtár évente, a változásokat negyedévente köteles volt nyomtatásban is megjelentetni.¹²

Az Országos Széchényi Könyvtár a nyomdák adatait 1945 után is a „Törzskönyv”-ben vezette. Sajnos ma már ez a könyvtártörténeti forrásdokumentum nem hozzáférhető. Az alábbiakban Tolnai Gábor főigazgató megkeresésére, az elsőfokú iparhatóságoktól, illetve a polgármesteri hivataloktól beérkezett hivatalos válaszok közül a legjellemzőbb dokumentumokat közöljük. A felsorolásban szereplő levelek az 1945-től 1947 elejéig terjedő időszak alatt a területükön működő, vagy működött azon nyomdák sorsáról adnak tájékoztatást,¹³ amelyek többszöri felszólításra sem tettek eleget a köteles példányok beszolgáltatásával kapcsolatos törvényi előírásoknak.

Ajka

Ajka Nagyközség

Bentü megkeresésére ht. értesítem, hogy Imre Géza¹⁴ nyomdatulajdonos, ajkai lakos a felszabادلás óta üzletmüködést nem folytat.

⁹ *Magyar Törvénytár. 1929. évi törvénycikkek.* Szerk. TÉRFY Gyula Bp. 1930. 119.

Az 1929: XI. t.c. 32. § (2) lábjegyzetében olvasható: „A Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárnak az 1897: XLI. t.c. alapján járó kötelezpéldányjogosultsága minden kétségen felül áll, mert a könyvtár hivatása a magyar szellem mindennemű termékeinek s elsősorban a Magyarországon előállított nyomdatermékeknek a legnagyobb teljességre törekvő gyűjtése s ezért minden hazai nyomtatványt be kell szereznie, tekintet nélkül azok tartalmára, tudományos és irodalmi értékére.”

¹⁰ Uo. 120.

¹¹ „A törvény pontosan előírja, hogy a kötelezpéldányokat évnegyedenként összegyűjtve, az évnegyedet követő 15 napon belül, vagyis legkésőbb január, április, június és október hónapok 15. napjáig kell kézbesítővel, vagy 20 kilogramm súlyt meg nem haladó bérmentesítetlen postacsomagokban közvetlenül az Orsz. Széchényi Könyvtár igazgatóságához nyomdatermékkimutatás kíséretében beküldeni. Ha pedig valamely nyomdatulajdonos üzemében az esedékes évnegyed alatt beszolgáltatás alá eső nyomdatermék nem készült, erről nemleges jelentést kell tennie.” FITZ József: „*Magyar Könyvészet 1936*”. In: *Magyar Könyvészet.* Bp. 1936. IX. lap.

¹² A nyilvántartott nyomdák adatait a *Magyar Könyvszemle* 1898–1914 között évenként külön függelékben publikálta, majd ezt követően 1934-ig már csak a változásokat adta közre. 1935–1941 között a *Magyar Könyvészet* éves kötetei közölték a működő nyomdák adatait.

¹³ OSzK It ad 56/1947 Az irattári dokumentumok közzétételénél a hivatalos címzést elhagyva csak a kibocsátó testület nevét, valamint a válaszok érdemi tartalmát közlöm.

¹⁴ Imre Géza nyomdáját 1935–1948 között működtette. MARKOS Béla: Az 1919 és 1948 között működött magyarországi nyomdák és kiadók jegyzéke. Kézirat. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár Fol. Hung. 3727. 36.

Nevezett nyomdafelszerelését a felszabadulás előtti napokban elhurcolták s tulajdonos annak csak egy kisebb részét tudta visszaszerezni, amivel ezidőszert üzletműködést kezdeni nem tud.

Ajka, 1947. febr. 19.

[Aláírása olvashatatlan]
Jegyző

Balassagyarmat

Balassagyarmat megyei város polgármesterétől

Fenti tárgyban és szám alatt kelt megkeresésére értesítem, hogy Gaál János¹⁵ ismeretlen helyen tartózkodik, felesége állítása szerint orosz hadifogságban van.

Nevezett nyomdája a háborús események következtében nem semmisült meg, hanem azt az Elhagyott Javak Kormánybiztossága /Budapest, VI. ker. Andrassy u. 2./ elhagyottnak minősítette és a Magyar Kommunista Párt balassagyarmati szervezetének¹⁶ üzemében meghagyta. Ezen határozattal Gaál Jánosné az Elhagyott Javak Kormánybiztossága Elnöki Tanácsához /:Budapest, VI. ker. Andrassy u. 2./ panasszal élt, amelynek elintézéséről ezideig választ nem kapott.

Közlöm, továbbá, hogy a Kommunista Pártnak Iparügyi Miniszter úr¹⁷ 1946 évi június hó 1 napjáig nyomdaműködési engedélyt adott, amelynek meghosszabbítását a Párt budapesti Központja állítólag kérelmezte.

Ezen kérelem elintézéséről ezideig leiratot nem kapott.

Sem közvetett, sem pedig közvetlen tudomásom nincs arról, hogy a kérdéses nyomdát a Kommunista Párt üzemben tartaná.

Balassagyarmat, 1947. február 18-án.

Polgármester helyett:

/Dr. Kiss Endre :/
tanácsnok

Békéscsaba

Békéscsaba m. város polgármestere

Fenti számra hivatkozással értesítem, hogy a tárgyban nevezett nyomdavállalatokat a kötelezpéldányok betérjesztésére felhívtam.

Ezzel kapcsolatban közlöm, hogy Gesmey nyomda tulajdonosa Láng Sándor¹⁸ deportálásból csak az elmúlt évben tért vissza, s így az üzemet saját kezelésbe is csak a közelmúltban vette át, mely teljesen használhatatlan állapotban volt és annak

¹⁵ Gaál János nyomdáját 1943–1944 között működtette. MARKOS: *i. m.* 38.

¹⁶ A Magyar Kommunista Párt első városi szervezetét Balassagyarmaton 1945. március 7-én alapította meg. *Balassagyarmat története 896–1962*. Főszerk. BALOGH Sándor. Balassagyarmat, 1967. 401.

¹⁷ Bán Antal szociáldemokrata politikus, aki 1945. június 1. és 1948. február 26. között iparügyi miniszter volt.

¹⁸ Láng Sándor tulajdonosa volt 1936?–1948 között az 1909-ben alapított Gesmey nyomda. Az OSzK CTRC nyomda-adatbázisa alapján. (A továbbiakban azoknál a jegyzeteknél, ahol nem történik más forrásra való hivatkozás, ott az adatokat mindig az OSzK CTRC nyomda-adatbázisa alapján közöljük.)

rendbehozatala véglegesen csak most fejeződött be. Jelentése szerint a kötelespéldány beszolgáltatását a jövőben rendszeresen fogja eszközölni.

Friedmann Sámuel¹⁹ a „Rapid” nyomda tulajdonosa 1944 évben szintén deportáltatott, ahonnan ez idő szerint sem tért vissza, csupán felesége, aki működési engedély iránti kérelmét hatóságomnál 1946. évi április 20-án igazolta. Ügye folyamatban van, azonban a nyomda ez idő szerint üzemben kívül van helyezve, illetve nem működik.

A kötelespéldány beszolgáltatási kötelezettségének – ez időszerint – csupán a fenti akadályok miatt nem tett eleget.

Békéscsaba, 1947. március 17.

Lipták András
polgármester.

Bonyhád

Bonyhád nagyközség elöljáróságától

56/1947. számú megkeresésére értesítjük, hogy Jakubovits József²⁰ nyomdája nem létezik, illetve nem működik. A tulajdonos és családja deportálásból nem tért vissza.

Bonyhád, 1947. évi február hó 24.

Erményi János
főjegyző.

Takáts József
bíró.

Csorna

Csorna nagyközség

A bentiekre tisztelettel jelentem, hogy bentnevezett nyomdavállalatát²¹ egyenlőre szünetelteti és előreláthatólag meg sem tudja mondani, hogy mikor fogja újból üzembe helyezni.

Csorna, 1947. febr. 28.

[Aláírása olvashatatlan]
főjegyző

Debrecen

Debrecen és Vidéke Ipartestület

Debrecen és Vidéke Ipartestület, utalással a hivatkozási szám alatt kelt megkeresésre közli, hogy

Beke Zoltán²² nyomdavállalat, vagyon elkobzás miatt megszűnt.

Csuka László²³ nyomdája működik. (Vörös hadsereg útja 7.)

Nagy András²⁴ nyomdája megszűnt.

¹⁹ Friedmann Sámuel-féle Rapid nyomda 1929–1944 között működött. MARKOS: *i. m.* 40.

²⁰ Jakubovits József 1942–1944 között működtette nyomdáját. MARKOS: *i. m.* 43.

²¹ Lichtmann Lajos könyvnyomdáját 1935-től 1944-ig működtette.

²² Beke Zoltán 1933-tól 1944-ig működtette nyomdáját.

²³ Csuka Zoltán, majd Csuka László 1940-től 1948-ig működtette nyomdáját.

²⁴ Nagy András 1934-től 1942-ig működtette nyomdáját.

Pannónia nyomda²⁵ bomba találat következtében szünetel, helyrehozatala folyamatban van.

Tóth Ferenc²⁶ nyomdája megszűnt.

Wohlberg²⁷ nyomda megszűnt.

Debrecen, 1947. évi március hó 18.-án

[Aláírása olvashatatlan]
elnök

[Aláírása olvashatatlan]
jegyző

Derecske²⁸

Derecske község előljáróságától

Értesíti az előljáróság, hogy a Derecske községben nyilvántartott nyomda tulajdonosa Katz Sándor²⁹ a deportálás közben elpusztult, üzletvezetője Weisz Sándor pedig kivándorolt Palesztinába.

A nyomdaberendezés egyrésze még megvan Derecske községben, azonban tudomásunk szerint Katz Sándor örökösei azt eladták, idegen községbeli egyénnek, de az még nem szállította el. – A nyomda már régóta nincs üzemben. –

Derecske, 1947 febr. 20.

[Aláírása olvashatatlan]
jegyző.

Eger

Eger m. város polgármesterétől

56/1947. sz. megkeresésükre közlöm, hogy a Dobó István nyomda³⁰ Rt. Lőw Nándor igazgató vezetése mellett, mint az Egri Szociál Demokrata Párt nyomdája működik. Üzemében a felszabadulás óta bejelentett szünetelés nem állott elő. A Hungária könyvnyomda³¹ Horváth Jenő vezetése alatt ugyancsak működik és üzemében iparhatóságomhoz bejelentett semminemű változás nem történt. Kérem a fent közölt szíves tudomásul vételét.

Eger, 1947. febr. hó 15-én.

polgármester h.
Dr. Korompai János

²⁵ 1906-ben a Libermann testvérek (József és Géza) által alapított Pannónia Nyomda 1944-ig működött.

²⁶ Tóth Ferenc 1938 és 1944 között működtette nyomdáját.

²⁷ Wohlberg Izidor által 1912-ben alapított nyomdát Wohlberg József és Jónás 1938-tól 1944-ig működtette.

²⁸ A korabeli papírhiányt jól jellemzi, hogy Derecske jegyzője válaszáat egy 1883. november 5-i keltezésű nyugta hátoldalára jegyezte.

²⁹ Katz Sándor 1932-től 1944-ig működtette nyomdáját.

³⁰ Az 1893-ban alapított Dobó István Nyomda Rt. 1947?-ig működött.

³¹ A Hungária Könyvnyomda 1934 és 1948 között működött Rabecz István és Horváth Jenő vezetésével.

*Enying**Enying község előljáróságától*

Tisztelettel értesítem, hogy a Petőfi Nyomda,³² illetve annak tulajdonosa semmi-
féle nyomdai tevékenységet nem fejt ki, nyomdája a hadműveletek következtében
teljesen megsemmisült, jelenleg földműveléssel foglalkozik.

Enying, 1947. febr. 26.

[Aláírása olvashatatlan]

Jegyző.

*Esztergom**Esztergom megyei város polgármesterétől*

Értesítem címedet, hogy a Hunnia nyomda³³ működését az Iparügyi Miniszter úr
nem engedélyezte és annak bezárása iránt intézkedett. A bezárásig előállított sajtó-
termékek köteles példányszámának beküldésére a nyomda bérlőjét felhívtam. –

Esztergom, 1947. február 17. –

Dr. Bády István s. k.

mb. polgármester

Dr. S./M.

*Győr**Győr thj. város polgármestere*

Fenti számú megkeresésére való hivatkozással értesítem,
hogy

Győr város házinyomdája,³⁴ városháza,

Széchenyi könyvnyomda,³⁵ Géczy József, Megyeháza u. 1.

Victoria nyomda, Szép József,³⁶ Kaszárnya u. 5.

nyomdavállalatok jelenleg is működnek.

Egyúttal értesítem, hogy a két utóbbi nyomdavállalatot a hadifogságban lévő fér-
jek távollétében feleségeik vezetik.

Kérem fentiek szíves tudomásulvételét.

Győr, 1947. március 6.

Polgármester megbízásából:

Dr. Szalóky Sándor s. k.

h. tanácsnok.

A kiadvány hitelül:

Kóthy

irodatiszt.

³² Gaál János Petőfi Nyomdája 1940-től 1944-ig működött.

³³ A Hunnia nyomdát és könyvkereskedést 1893-ban alapította Gerenday József. 1936? és
1948 között a nyomda bérlője az Esztergomi Lapkiadó Vállalat volt.

³⁴ Győr város Házinyomdájának létezéséről csak ez a dokumentum tesz említést.

³⁵ Az 1934-ben alapított Széchenyi nyomdát Fias István vezette 1941-ig, majd Gáczy József,
illetve felesége működtette 1948-ig.

³⁶ Szép József 1928–1948 között Mercur, valamint Victoria néven működtetett nyomdát.

Hajdúnánás

Hajdúnánás m. város polgármestere, mint I. fokú Iparhatóság

Fenti számra hivatkozással értesítem t. Címet, hogy hatóságom területén lévő nyomdára Katona Ferencz³⁷ nyomdatulajdonos 76.261/II-1946. Ip. M. sz alatt nyert a Magyar Iparügyi Miniszter Úrtól 1946 december hó 31-én működési engedélyt, azonban nyomdáját az alábbi okoknál fogva saját személyében nem működteti:

A fenti nyomdát 1945 tavaszán a Magyar Kommunista Párt Hajdúnánás szervezete vette kezelés alá, mivel Katona Ferencz nemtartózkodott a városba. A nyomda felelős vezetője Máyer Géza hajdúnánási lakos, ki 1945 december hó 17-én 814/1945. ip. sz. alatt kérte a nyomda ipar gyakorlására jogosító iparendegély kiadását. Nevezett ezen kérelmét Magyar Iparügyi Miniszter Úr 76.261/II-1946, Ip. M. sz rendeletével elutasította azzal, hogy a nyomdára már Katona Ferencznek működési engedélye van.

Fenti rendeletet folyamodóval 20/1947. ip. sz. alatt 1947. január hó 7-én közöltem, azonban Máyer Géza az elutasító határozat ellenére még a mai napig sem adta át a nyomdát Katona Ferencznek.

Hajdúnánás 1947 február 17.

/Dr. Ormós Miklós/
h. polgármester.

Högyész

Högyész község elöljáróságától

Értesítem, hogy Engel Ferencz³⁸ högyézi lakos nyomdája a háborús viszonyok alatt megsemmisült, azóta nem működik. –

Högyész, 1947. február 18.-án

Ezer Mihály
h.v.jegyző. –

Karcag

Karcag m. város polgármester

Tártyban tisztelettel közlöm, hogy Klein Mór³⁹ Kuthen utca I szám alatti lakos nyomdája Klein Sándor⁴⁰ sokszorosító üzeme a volt Horthy Miklós út 33/:Jelenleg Dózsa György út 33:/ szám alatt nem működik. A vállalat tulajdonosait deportálással elhurcolták, s mind ezideig nem tértek haza.

A Turul könyvnyomda⁴¹ /Gyányi Lajos távolléte miatt / az orosz csapatok bevonulása óta, 1944. október 9-től üzemen kívüli, leszerelt állapotban Karcag Tőkés utca 36. szám alatt van tárolva.

³⁷ Katona Ferenc 1924-ben alapította meg Hajdúvidéki Nyomda Vállalatát, amelyet 1944-ig működtetett.

³⁸ 1927-ben Engel József által alapított nyomdát Engel Ferenc 1948-ig működtette.

³⁹ Klein Mór 1912-től 1944-ig működtette nyomdáját.

⁴⁰ Klein Sándor sokszorosító üzeme 1937-től 1944-ig üzemelt.

⁴¹ Gyányi Lajos által 1939-ben alapított Turul Könyvnyomda 1944-ig működött.

Tekintettel arra, hogy fenti okok miatt a nyomdák nem működtek, így köteles példány szolgáltatási kötelezettségüknek sem tehetek eleget.

Karcag, 1947. évi március hó 7-én.

Dr. Farkas Sándor
polgármester.

Kiskunhalas

Kiskunhalas megyei város polgármesterétől

Fenti számú megkeresésükre közlöm az alábbiakat:

1./ A Kiskunhalas, Molnár ucca 2. sz. alatti nyomdaüzem Práger János⁴² kiskunhalasi lakos tulajdonát képezi, aki az 1944. évben megszűnt „Kiskunhalas Helyi Értesítője” c. helyi lapnak kiadója és tulajdonosa volt. Az említett nyomdaüzemben jelenleg a Ságody Győző kihalasi lakos felelős szerkesztésében megjelenő „Hírek”/: azelőtt: „Halasi Hírek”/: c. lap példányai nyomatnak, ezeknek köteles példányait a szerkesztőség, állítása szerint, rendszeresen beküldi Címnek. A nyomda felelős üzemvezetője: Borbás Imre.

2./ Kiskunhalas, Malom u. 6. szám alatt működött és Mészáros Dezső és Borbás Imre⁴³ kihalasi lakosok tulajdonát képező nyomdaüzemet a Magyar Kommunista Párt helyi szervezete 1945. március 23.-án birtokba vette és lezárta, azóta a nyomdagépeken ismeretlen tettesek rongálásokat vittek végbe, alkatrészek, így két motor is, hiányoznak, a teljes papírkészlet és egyéb gépalkatrészek hiányoznak, úgy, hogy a nyomda nem üzemképes, így abban semmiféle nyomdatermék elő nem állítható.

Kihalas, 1947. március hó 7.

/:Dr. Gusztos Károly:/
h. polgármester.

Nagykálló

Nagykálló község elöljáróságától

Értesítem, hogy Bárány József⁴⁴ nagykállói lakos nyomdávalalata 1944 év ősszén a községben dúló harcok alatt tűz következtében teljesen megsemmisült.

Nagykálló, 1947. február 15.

Iklódy Gyula
s.j.ző

Orosháza

Orosháza megyei város Polgármesterétől

59/1947. számú átiratokra értesítem, hogy az orosházi Thomay nyomdát⁴⁵ a megszabadulás után a hatóságok lezárták. 1945- és 1946. év elején a nyomda engedély

⁴² Az 1881-ben, Práger Ferenc által alapított nyomdát 1936? és 1948 között működtette Práger János.

⁴³ Mészáros Dezső és Borbás Imre nyomdája 1940-től 1945. március 23-ig működött.

⁴⁴ Az 1880-ban alapított nyomdát Bárány József 1936? és 1944 között működtette.

⁴⁵ Thomay József Kultúra Szövetkezet Nyomdája 1923-tól 1948-ig működött.

nélkül egy darabig működött, azonban feljelentés után hatóságilag lezárattott. A nyomda ma sem működik. Vezetőjének és tulajdonosának neve változatlan.

Orosháza, 1947. február hó 17.

Polgármester megbízásából.
Dr. Papp Károly s. k.
közig. tanácsnok.

A kiadvány hitelül:
[Aláírása olvashatatlan]
v. kiadó.

Salgótarján

Salgótarján m. város polgármesteri hivatalától

Fenti számú és tárgyú megkeresésükre értesítem, hogy a „Munka”⁴⁶ nyomdával a felszabadulás óta működik. A nyomdatulajdonos jelenleg is Végh Kálmán salgótarjáni lakos. A nyomda 1945 évi augusztus hó végéig a M.K.P. salgótarjáni szervezete kezelésében volt, 1945 szeptember havában Végh Kálmán kezelésébe került vissza.

Salgótarján, 1947 február 17.

Dr. W/Brné.

Polgármester helyett:

v, tanácsnok
/Dr. Wanka Lajos/

Sárvár

Sárvár Község

Benti megkeresésre tisztelettel értesítem t. címet, hogy a községben a Farkas Mihály⁴⁷ féle nyomda megszűnt. – A tulajdonos már régebb idő óta távol van.

A Hesz Alfréd⁴⁸ féle nyomda is megszűnt, mert a tulajdonos Németországba deportáltatott és onnét haza nem érkezett. Nevezettnek Hesz György nevű fia tért haza a munkaszolgálatból, s nevezett a nyomdát Budapestre szállította, ahol engedélyt fog kért a nyomda működésére.

A sárvári Szabadság nyomda, mint ilyen megszűnt és visszazállt régi tulajdonosára, – Milfai Fercz⁴⁹ cégére, aki bemondása szerint a köteles példányokat a t. címhez előírás szerint betérjeszti. –

A Tinódy⁵⁰ féle nyomda, ifj. Nagy István nyomdász tulajdonában van, akinek bemondása szerint a köteles példányokat a t. címhez kellő időben betérjeszti. –

Sárvár, 1947. február 25.

/Budai László/
vezetőjegyző

⁴⁶ Végh Kálmán Munka Sajtóvállalat Rt. Nyomdáját 1925-től 1948-ig működtette.

⁴⁷ Farkas Mihály nyomdája 1937-től 1944-ig működött.

⁴⁸ Az 1860-ban alapított nyomdát Hesz Alfréd 1912-től 1944-ig működtette.

⁴⁹ Milfay Ferenc 1908-tól 1948-ig működtette nyomdáját.

⁵⁰ Tinódy Nyomda 1934-től 1948-ig működött.

Sátoraljaújhely

Sátoraljaújhely megyei város polgármesterétől

Megkeresésére értesítem, hogy a Zempénnyomda és Lapkiadó Rt.⁵¹ nyomdai üzeme működési engedélyt nyert a m. iparügyminiszter úrtól az 1946 évi január hó 4-én kelt 99.764/I.3–1945.sz. leiratában.

E nyomdavállalat jelenben a magyar kommunista párt sátoraljaújhelyi szervezete kezelésében áll „Egyenlőség” könyvnyomda néven és kiadja a jelenben a hetenként kétszer megjelenő „Zempléni Népszerűség” ot és az 1945 évben ugyan ezt a lapot „Nép-újság” elnevezés alatt.

Sátoraljaújhely, 1947. február 19.

Dankó István.
polgármester.

Kó.

Siófok

Siófok község jegyzőjétől

Tisztelettel értesítem, hogy Singer Károly⁵² nyomdász a háború alatt deportálva lett és ebben elpusztult. Nyomdáját volt segédje Krausz Imre⁵³ siófoki lakos vette át, aki saját neve alatt vezeti azt. Krausz Imre az előírt köteles példányokat beszolgáltatja és ezen a néven valószínűleg szerepelni fog nyilvántartásukban.

Siófok, 1947. febr. 19.

Főjegyző
Dr. Zákonyi Ferenc

Sopron

Sopron thj. város I. f. iparhatóságától

Megkeresésére értesítem, hogy a „Breuer”-féle nyomda⁵⁴ bombázás folytán megszűnt, tulajdonosa a deportálásból nem tért vissza.

„Gellis testvérek” nyomdája⁵⁵ nem működik, miután cégtulajdonosok szintén nem tértek vissza deportálásból.

Sopron, 1947. március hó 3.

Dr. Koltai Gyula
tb. tanácsnok

⁵¹ A Zemplén Könyvnyomda és Lapkiadó Rt. (Zemplén Nyomda) 1870 és 1944 között működött, majd 1945 után a Magyar Kommunista Párt sátoraljaújhelyi szervezete „kezelésébe” került.

⁵² Singer Károly 1910-től 1944-ig működtette nyomdáját.

⁵³ Krausz Imre 1946 és 1948 között működtette nyomdáját. MARKOS: *i. m.* 93.

⁵⁴ Breuer Testvérek nyomdája (Dávid és Jakab) 1910-től 1944-ig működött.

⁵⁵ Gellis Mór 1882-ben alapította nyomdáját, 1908-tól 1944-ig a Gellis Testvérek működtették.

Soroksár

Soroksár község elöljárósága

Fenti számú megkeresésére értesítem, hogy a Soroksári könyvnyomda⁵⁶, Molnár István, Grassalkovich utca 74. nyomdavállalat már nem létezik. A nyomda Soroksár község kényszerkiürítése és a község hadszíntérré válása folytán elpusztult.

Soroksár, 1947 febr. 14.

Herendi János
aljegyző.

Szeged

Szeged Thj. Város Kultúriügyosztálya

56/1947 számú megkeresésükre értesítem, hogy a Metropol,⁵⁷ Árpád,⁵⁸ Burkus⁵⁹, Kultúra⁶⁰ nyomdák léteznek, azonban az említett négy nyomda közül csupán az Árpád Nyomda rendelkezik működési engedéllyel, míg a másik három nyomda működési engedély hiányában zár alá van véve. Az Endrényi Nyomda Részvénytársaság⁶¹ jelenleg Hírlapkiadó Kft. néven szerepel és erre a névre szóló működési engedéllyel rendelkezik. Nemzeti Sajtóvállalat⁶² és Széchenyi Nyomda⁶³ megszűntek. Wirth István⁶⁴ nem rendelkezik nyomdai iparengedéllyel, csupán gépiratos másolással.[! sic.]

Szeged, 1947. február 21.

Polgármester helyett:
[Aláírása olvashatatlan]
tanácsnok
vezető jegyző
Répási László.

Szolnok

Szolnok m. város polgármesterétől

Fenti szám alatt kelt megkeresésére hivatalos tisztelettel közlöm a következőket:
Özv. Rényi Dezsőné⁶⁵ a nyomdaműködési engedélyt 61.789/1946. II. Ip.M.szám alatt csak az 1946. évi október hó 11. napján nyerte.

⁵⁶ Molnár István 1931-től 1945?-ig működtette a Soroksári Könyvnyomdát.

⁵⁷ Metropol Nyomda 1942 és 1947 között működött.

⁵⁸ Árpád Nyomda és Lapkiadó 1933 és 1947 között működött.

⁵⁹ Burkus András nyomdája 1912-től működött 1944-ig. 1945 után működési engedély hiányában zárolták.

⁶⁰ Kultúra Nyomda és Hírlapkiadó Vállalat 1925-től működött 1948-ig. MARKOS: *i. m.* 97.

⁶¹ Endrényi Nyomda és Lapkiadó Rt. 1883 és 1944 között működött.

⁶² Szeitz Ferenc által alapított Nemzeti Sajtóvállalat 1936-tól 1941-ig működött.

⁶³ Schwarcz Jenő által alapított Széchenyi Nyomda 1916-tól 1944-ig működött.

⁶⁴ Wirth István nem rendelkezett nyomdai iparengedéllyel, csupán gépirásos másolással, amelyet 1938-tól 1947-ig alkalmazott.

⁶⁵ Rényi (Róth) Dezső által 1906-ban alapított nyomdát 1948-ig működtette özvegye.

Tisztelettel jelentem továbbá, hogy nevezett deportálva volt és a nyomda a deportálás és a háborús viszonyok következtében olyan állapotba került, hogy azt üzembehelyezni még a mai napig sem lehetett, így iparát szüneteltetni kénytelen.

Szolnok, 1947. március 1.

A kiadvány hitelül:
[Aláírása olvashatatlan]
v. kiadó

Zsemlye Ferenc s.k.
polgármester.

Veszprém

Veszprém m. város polgármesterétől

Fenti számra értesítem, hogy Fodor Ferenc⁶⁶ nyomdája jelenleg Nagy Ödön nyomdatulajdonos bérletében van. Nevezettet deportálták, ahonnan mindezeideig nem tért vissza. Ezért a rokonsága a nyomdát Nagy Ödön iparjogosítvánnyal rendelkező iparosnak adta bérbe, aki a nyomdára működési engedélyt meg is kapta. –

Pósa Endre⁶⁷ nyomda jelenleg Szabadság nyomda név alatt működik, a nyomdát a tulajdonostól az Elhagyott Javak Kormánybiztossága vette gondozásba, miután a tulajdonos a felszabadulás idején a városból távol volt. A nyomda jelenleg Veszprém vármegye dolgozóinak Szövetkezete használatában van és Szabadság nyomda név alatt működik. A nyomda vezetője Kádi Ferenc képesített és mesterlevéllel rendelkező nyomdász, akinek iparjogosítvány kiadása iránti kérelme az iparügyi minisztériumban van. –

Veszprém, 1947. február 15.

L:N.
E:H.Gy.

dr. Tekeres Lajos
h. polgármester.

Zirc

Zirci jegyzőségtől

Tisztelettel értesítem Főigazgató Urat, hogy Zirc községben Ott Lajos⁶⁸ nyomdája a harcok alatt tűzvész következtében teljesen megsemmisült.

Nevezett jelenleg azon dolgozik, hogy a nyomdát megindíthassa, tudomásom szerint a közeljövőben már működni fog újból a nyomda. –

Nevezettet felhívtam, hogy megindulás után a sajtótermék beszolgáltatási kötelezettségének tegyen eleget. –

Zirc 1947 évi febr. 15.

Varga Gyula jegyző. –

A helyhatóságoktól, illetve az elsőfokú iparhatóságoktól a területükön és a felügyeletük alatt működő, de köteles példányt be nem szolgáltató nyomdák sorsa felől tájékozódni kívánó, az Országos Széchényi Könyvtár által kiküldött kérdőívre 72 településről érkezett viszont válasz. A beérkezett

⁶⁶ Az 1894-ben alapított nyomdát Fodor Ferenc 1944-ig működtette.

⁶⁷ Az 1901-ben alapított nyomdát Pósa Endre 1945-ig működtette.

⁶⁸ Ott Lajos nyomdáját 1930 és 1948 között működtette.

adatközlések alapján százhuszonöt⁶⁹ nyomda sorsát követhetjük nyomon az 1944-es év közepétől az 1947-es esztendő elejéig. A fennmaradt irattári dokumentumok a háború alatti, valamint a háborút követő időszak politikai változásai miatt a nyomdák élén bekövetkezett sok esetben tragikus tulajdonosváltásokról, a nyomdák részleges, olykor teljes pusztulásáról tudósítanak. Negyvenhárom nyomda tevékenysége szűnt meg végérvényesen. Tizenkilenc nyomdász veszítette el nyomdáját, szabadságát, az esetek többségében az életét, mert haláltáborokba deportálták, illetve orosz hadifogságba hurcolták őket.

Az 1945-ös esztendőt követő időszak politikai történései a most közzétett dokumentumokban ugyancsak jól nyomon követhetőek. Példaként említhetjük egy részről a kiépülő új politikai hatalom azon intézkedését, amely az iparügyi miniszter engedélyéhez kötötte, még a több éve, vagy évtizede tevékenykedő nyomdák esetében is, a nyomdai vállalkozások működését. Más részről e politikai csoportosulás viszonyát a nyomdai vállalkozásokhoz. Az irattári forrásdokumentumban hat alkalommal fordult elő, hogy a Magyar Kommunista Párt ekkor megalakuló helyi szervezete „kezelésbe vette;” „kezelésében áll;” „üzemében meghagyta;” „vette kezelés alá;” „szerezte meg;” „birtokába vette” a mások tulajdonát képező nyomdákat, amelyeket legtöbbször Szabadság, Egység, vagy Petőfi nyomda néven működtették tovább. Köteles példányt a kommunista párt által működtetett műhelyek a nemzeti könyvtár részére nem szolgáltattak be, így csak feltételezhetjük, hogy ezeket a sokszorosításra alkalmas vállalkozásokat saját ideológiájuk propagálására hasznosították, vagy e „nyomdafoglalásokkal” más nézetek terjesztését kívánták megakadályozni. A kommunista párt mellett a szociáldemokrata párt és egyéb baloldali szervezetek is éltek a „nyomdafoglalás” módszerével.⁷⁰

A szakirodalomból ismert, hogy a „magyar nyomdaipar egészét (nem a könyvszakmát!) 1938-as értékben számítva 33 millió pengős háborús kár érte.”⁷¹ A legnagyobb veszteség mégis, hogy „csaknem háromszáz szakember pusztult el: szerkesztők és könyvkereskedők, ügynökök és tisztviselők, cégfőnökök és alkalmazottak.”⁷² Közülük talán az egyik legjelentősebb és legismertebb nyomdászcsalád tagja, a gyomai nyomdász-kiadó, Kner Imre. Bár a fentebb közzétett iratok teljes képet nem adnak a vidéki nyomdákat ért háborús pusztítás mértékéről, hiszen tudott, hogy sokkal több nyomda és nyomdász szenvedte meg ezt az időszakot, mint a forrásban felsoroltak, ugyanakkor e dokumentumok mégis hitelesen rajzolják meg az 1944 és 1947 közötti időszak alatt a vidéken működő nyomdákat és nyomdászokat érő tragikus történelmi és politikai hatásokat és azok következményeit.

⁶⁹ Az 1938-as területgyarapodást megelőző, utolsó statisztikai adat 1937-ben készült, amely szerint Magyarország vidéki nyomdáinak száma 487 volt. SZOLLÁS Ella: *A magyarországi nyomdák és sokszorosító vállalatok jegyzéke*. In: *Magyar Könyvészet*. Bp. 1937. 9.

⁷⁰ Magán tulajdonban lévő nyomdák lefoglalására a korszakból egyéb példák is adódtak. Az Országos Széchényi Könyvtár Gyarapítási osztályán őrzik azt a „Reklamációk” című könyvtártörténeti dokumentumot, amely az 1944-es esztendőől vezette a köteles példányt be nem szolgáltató nyomdákkal folytatott reklamációk nyilvántartását. Az 1945-ös év 289-es reklamálási tételénél szerepel az 1903-ban alapított mezőtúri Corvina Nyomda, amely az 1944. év negyedik, valamint az 1945. év első és második negyedévi kötels példányaival nem számolt el. A magyar nemzeti könyvtár egykori munkatársának kéziratos bejegyzésével az alábbi szöveg olvasható: „A nyomda orosz kézben van. 1945. VI. 1-ig meg lettek semmisítve az oroszok által készült nyomtatványok.”

⁷¹ VARGA Sándor: *A magyar könyvkiadás és könyvkereskedeleme 1945–1957*. Bp. 1985. 45.

⁷² Uo. 45.

Az 1944-ben a nyomdai vállalkozásokat érő „sorscsapások” nem szűntek meg a háborút követő, demokratikusan induló új társadalmi kibontakozás eredményeként. 1948-ban a nagy nyomdavidalalatok államosításával kezdetét vette az a folyamat, amely 1949-ben a kis és közepes nyomdák állami tulajdonba vételével a magán nyomdai vállalkozások felszámolásához vezetett. A háború poklából kivergődő, az újrainduláshoz nagy akaraterevel hozzáfogó nyomdai vállalkozók tragédiája ezzel tetetöződött.

BÁNFI SZILVIA

A szlovéniai magyar könyvkiadás. A szlovéniai magyar könyvkiadás 1961-től napjainkig a szlovéniai magyar irodalomból építkezik. Határon túli magyar könyvkiadásnak is nevezhető, amely a magyar nemzeti történelemből eredezteti a létét, de 1920 után, Magyarország trianoni elcsatolásától sajátos történelme is van. 1961-től 2004-ig összesen 80 szépirodalmi és tudományos magyar művet adtak ki Muravidéken. 1954-től napjainkig a Pomurska založba kiadó 81 magyar könyvet, főleg szépirodalmi műveket jelentetett meg szlovén fordításban. Ennek a könyvkiadásnak az arcéle nemcsak esztétikai, hanem etikai, nemzetfenntartó mércékkel is mérhető.

Hogy miért megkésve, csak a 60-as években alakult ki a magyar könyvkiadás Szlovéniában? Ennek több oka volt. 1920 és 1961 között a politikai és a történelmi helyzet nem kedvezett a magyarságnak. Ez a korszak csak magyar sajtótörténetet hagyott maga után, könyvkiadást nem. 1945 után szinte légüres térben tevékenykedett a muravidéki magyarság és újra kisebbségi helyzetbe került. Ekkor más nyelvi és társadalmi közegben kellett élnie, mint korábban. A második világháború után a magyar értelmiség zöme elhagyta a vidéket, nem voltak magyar tanítók sem a kisebbségi iskolákban. A politikai igazgatást a munkások és a parasztok vették át, de nem tudtak kulturális téren emelkedni. Az 50-es években Magyarországnak nem volt hatása Muravidékre, hiszen a szovjet zónába került, vasfüggönnyel volt elzárva. Az itteni magyarságnak nem volt alternatívája ebben az időszakban. Elkezdődött az azonosulása a jugoszláv értékrenddel.

Ez a folyamat egészen a 70-es évekig tartott, amikor kialakultak a magyarság önszerveződési formái. Már 1954-ben megalakult a Magyar Közművelődési Bizottság, a magyarság első érdekvédelmi szervezete. Az 1974-es alkotmány alapján új kisebbségi jogokat fogadtak el, amelyek lehetővé tették a nemzetiségi öngazgatási érdekközösségek létrejöttét. 1975-től létezik a Magyar Nemzetiségi Oktatási és Művelődési Érdekközösség, amely felvállalta a magyar könyvkiadást is a műkedvelő csoportok támogatása, a tömegtájékoztatás és a hagyományörzés mellett. Ez volt a muravidéki magyarság kulturális autonómiája kialakulásának kezdeti szakasza.

A 60-as évek progresszív politikai fordulatai a 70-es és a 80-as években kezdtek el hatni, majd a 90-es években jutott el ez a folyamat addig, hogy önálló kulturális intézményeket hozzon létre. A politikai és művelődéstörténeti folyamatok kihatottak a magyar könyvkiadásra is.

Jugoszlávia szétesése után, a szlovén rendszerváltást (1991) követően 1991-ben alakult meg a Muravidéki Magyar Nemzetiségi Öngazgatási Közösség nevű önkormányzati szintű érdekképviselet, amelynek két intézete lett társalapítás útján: 1993-ban alapították meg a Magyar Nemzetiségi Tájékoztatási Intézetet és 1994-ben a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézetet, amely felvállalta a magyar könyvkiadást is. Mindkét magyar intézet a magyarság közösségteremtésének érdekében jött létre és azóta is erősítik a magyarság túlélési stratégiáját. A Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet megalakulásával és működésével a magyar könyvkiadás önálló intézmény keretei közé került. Az intézet évi 70 milliós költségvetésének egyötödét fordítja könyvkiadásra. A kiadott magyar könyveket többnyire az 1998-tól működő Bánffy könyvesboltban árulják, 2004-től pedig a Bánffy Központban népszerűsítik őket. A Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet pályázati